

УДК 94(477.82)«185/191»:379.8

ПАУЛІНА ЛЕСНИЧА

м. Луцьк

paulina_2014@ukr.net

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ФОРМИ ПРОВЕДЕННЯ ДОЗВІЛЛЯ МІСЬКИМИ ЖИТЕЛЯМИ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Проаналізовано наявні можливості міських жителів Волинської губернії задовольнити свої потреби у змістовному проведенні вільного часу. Висвітлено внесок громадських товариств, навчальних закладів та преси в організацію дозвілля міського населення. Розкрито основні форми проведення дозвілля. Акцентовано увагу на появі нової форми проведення вільного часу містянами, а саме відвідування кінотеатрів. З'ясовано відмінні та спільні риси у дозвіллі мешканців губернського центру та повітових міст. Зроблено висновок щодо перспектив подальшого дослідження окресленої проблеми шляхом залучення джерел особового походження.

Ключові слова: дозвілля, культурно-розважальні заходи, міське населення, повітові міста, Волинська губернія.

Історія повсякденності має широке предметне коло, до якого також входить вивчення способів організації та форм проведення вільного часу. Дослідження дозвілля, як вагомої складової щоденного життя містян Волинської губернії другої половини ХІХ – початку ХХ століття, дає змогу не лише з'ясувати культурні та розважальні потреби жителів міст, а й прослідкувати способи їх задоволення різними верствами населення.

Наразі комплексного дослідження щодо проблеми організації та форм дозвілля жителів волинських міст другої половини ХІХ – початку ХХ століття в сучасній українській історіографії немає. Наявні наукові розвідки торкаються лише окремих сторін окресленої проблеми. Так, О. Прищепка окреслює культурні потреби мешканців міських поселень Волинської губернії в зазначений для дослідження період [23] та внесок навчальних закладів в організацію розважальних та просвітницьких заходів за участі містян [22].

Метою запропонованої розвідки є дослідження організації та форм проведення дозвілля жителями міст Волинської губернії другої половини – початку ХХ століття.

Повсякденне життя – це комплекс життєвих потреб та проблем, до якого, зокрема, входить і проведення вільного часу та організація відпочинку. Міський соціум Волинської губернії не був однорідним за соціальним та

майновим станом, тож і можливості задовольнити свої запити щодо урізноманітнення дозвілля різними верствами містян мали суттєві відмінності.

Вагоме місце в організації проведення вільного часу жителів міст та містечок займали громадські товариства та міські клуби. Такі заклади, зазвичай, об'єднували представників заможних верств міського населення та створювалися з метою забезпечити своїх членів цікавими формами проведення вільного часу. До прикладу, Житомирське комерційне зібрання ставило перед собою завдання організувати бали, маскаради, танцювальні, музичні та літературні вечори, драматичні вистави, а також ігри в карти, лото тощо [15, арк. 26], а Житомирське товариство любителів фізичних вправ зобов'язувалося облаштовувати арени та майданчики для рухливих ігор, їзди на велосипеді, верхової їзди тощо [15, арк. 11].

Розповсюдженим способом проведення дозвілля, до організації якого долучалися ці товариства, було проведення різноманітних балів-маскарадів, не лише задля розваги, а й у благодійних цілях. Про популярність цих заходів свідчать численні публікації у місцевій пресі, автори яких детально описують вигадливість містян щодо підготовки до таких вечорів. «Масок було багато: маскостовбур, з сучками, гілками та листям, яка

була алегорією єврейського народу з величезною плеядою його діячів у галузі науки, мистецтва, богослов'я та ін., маска-діаспора, чи двоїстий єврей – наполовину інтелігент і наполовину ортодокс, маска – злий дух, Живий труп, сестра милосердя [...]» [10, 3] – так розповів кореспондент «Волыни» у 1912 р. про бал-маскарад єврейського благодійного товариства в Житомирі, влаштований для збору коштів на користь бідних учениць Маріїнської жіночої гімназії і учнів 2-ї чоловічої гімназії. На балі-маскараді в Комерційному зібранні губернського центру, проведеному у тому ж році, цікавими, на думку автора іншої статті, стали костюми «Автомобіль» (до речі, жіночий) та «Сучасник», а маски «Гімназистка», «Конфетті», «Кавказець», «Пошта» названі дописувачем шаблонними [11, 3].

Окрім задекларованих розважальних заходів для своїх членів часто такі заклади пропонували заборонені розваги. Так, у 1909 р. через зафіксований факт гри в карти на гроші було закрито Житомирське мисливське зібрання [15, арк. 24]. Про непоодинокість таких випадків свідчать також циркуляри житомирського поліцейського одному з приставів міста про те, що при клубах в губернському центрі відбуваються азартні ігри [13, арк. 47]. Гра в карти захоплювала не лише заможних міських мешканців. «Простий робочий люд манять до себе відкриті двері різних картярських притонів [...]» – цитата зі статті за назвою «Играй во всю» у газеті «Волынский вестник» в іншому циркулярі житомирського поліцейського у 1907 р. [13, арк. 294].

До організації дозвілля мешканців міст долучалися також навчальні заклади Волинської губернії, адже «школи впродовж усього досліджуваного періоду, крім основного свого призначення [...], «приміряли» ще на себе роль модератора культурного життя» [22, 164]. Зокрема, для школярів проводилися літературні, вокальні, музичні ранки та вечори, а також театральні вистави [14, арк. 8–10]. Гімназії та школи губернії також виконували роль просвітницького майданчика, адже учителі читали публічні лекції з актуальних проблем тогочасної дійсності з метою поглибити знання слухачів та зібрати кошти на підтримку бідних учнів. До прикладу, у 1881 р. у

Рівненському реальному училищі відбулася публічна лекція вчителя хімії І. Тимофєєва «Про повітря», квитки на яку коштували від одного рубля за місця у першому та другому рядах до п'ятдесяти копійок за усі решта. Під час дійства також відбувався збір пожертв [16, арк. 21].

Працівники державних та приватних підприємств також мали можливість провести цікаво вільний час у професійному колі. Так, у 1897 р. для робітників Дубнівського казенного очисного складу був проведений культурно-розважальний вечір, під час якого відбулися читання повісті «Тарас Бульба» М. Гоголя, ілюстроване «чарівним ліхтарем» (апаратом для проекції зображень – авт.), виступ фокусника, а також танці до 4-ї ранку [4, 3]. У Ковелі при місцевій залізничній станції діяв театр імені М. Гоголя [20, 193].

Важливу роль в організації дозвілля для незаможних верств міського населення Волинської губернії на межі XIX та XX століть почали відігравати товариства тверезості, що мали на меті «[...] надання населенню можливості проводити дозвілля за межами шинків і відволікти його, таким чином, від пияцтва» [...]» [19, 3]. На противагу численним «горілочним» та «пивним» створювалися народні чайні, відвідувачі яких мали можливість не лише випити чаю чи кави, а й позичити для прочитання книжку чи газету з невеликої книгозбірні закладу. За ініціативи цих товариств проводилися благодійні спектаклі, вокально-інструментальні вечори [6, 3], а також масові заходи, де пропагувався здоровий спосіб життя. Наприклад, у 1899 р. в Бердичеві «під час свята Великодня місцевим комітетом товариства тверезості були влаштовані на Житомирській площі народні гуляння. Стовпи, змащені жиром, біг у мішках [...]» [8, 4].

Слід вказати також на роль преси у висвітленні та організації дозвілля містян. Зокрема, одна з найбільших приватних громадсько-політичних газет на теренах Волинської губернії «Волинь» регулярно публікувала на своїх сторінках у постійній рубриці «Городской театр» відгуки про вистави та бенефіси, поставлені на сцені Житомирського театру. Вони слугували інформаційно-рекламними повідомленнями з метою привабити ширше коло

глядачів до перегляду тих чи інших театральних заходів.

Відвідання театральних вистав було однією з найбільш поширених форм проведення вільного часу для значної частини містян. Першість була за губернським центром, де ще на початку XIX століття з'явився стаціонарний театр. Театральний репертуар здебільшого складався з творів російських класиків та перекладених з французької, німецької, італійської п'єс, хоч наприкінці XIX – на початку XX століття цензура дозволила вистави українською та польською мовами. Окрім виступів місцевих труп, житомиряни та гості міста мали змогу насолодитися виступами відомих театральних колективів М. Кропивницького, М. Садовського, П. Саксаганського, М. Старицького, а також російських акторів Г. Федотової, М. Ходотова та інших [24, 18, 30].

Мандрівні театральні трупи виходили на сцену не лише у губернському центрі. До прикладу, у 1897 р. Кременець відвідав український колектив під керівництвом режисера Світлова. Особливий успіх серед глядачів, за оцінкою місцевого кореспондента, мала опера «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського та драма «Грішниця» [3, 4].

Приміщення Житомирського театру використовувалося також для проведення благодійних заходів. Так, у лютому 1897 р. на його сцені йшла вистава драматичного гуртка, кошти від якої були направлені комітету з боротьби з епідемією тифу серед найбільшнього міського населення [6, 3].

Основною мовою театального мистецтва того часу залишалася російська. Адже, за задумом влади, театр мав слугувати не лише формою задоволення культурних потреб міського населення, а й засобом утвердження російської культури. Ось що писав кореспондент «Вольни» у 1892 р. : «в нашому місті театр необхідний не лише як храм насолоди та школа виховання моралі, а й як центр, що духовно зв'язує певною мірою всю російську місцеву громаду [...]» [1, 3].

Поступово мережа театрів у Волинській губернії розширюється. Так, станом на 1913 рік у переважній більшості повітових центрів були або стаціонарні театральні приміщення, або літні театри [21, 225–226].

Збільшується їх кількість і у Житомирі: з'являються театр «Аркадія», Малий театр та інші.

На межі XIX та XX століть у повсякденне життя міських жителів входить новий вид мистецтва – кіно. Перший показ кінострічки у Російській імперії відбулися ще восени 1896 р. в Москві. Це була загальновідома сьогодні кінокартина братів Люм'єр про потяг, що прибуває на залізничну станцію [18, 24]. Поступово склалося жанрове різноманіття: з'явилися кінокомедії, драми, бойовики, науково-пізнавальні стрічки. Тодішні кіносеанси тривали не більше 20–25 хвилин.

Певний час не існувало стаціонарних кінотеатрів, а власники кіноапаратури гастролювали містами та містечками імперії, демонструючи німі чорно-білі стрічки у непристосованих для цього приміщеннях. Лише на початку XX століття з'являються так звані «електротетри», але показ кінострічок у них був лише одним із видів розваг, що пропонувалися відвідувачам. У перервах між сеансами виступали акробати, співаки тощо [18, 28]. Що ж до самих кіносеансів, то вони відбувалися під живий музичний супровід або озвучувалися за допомогою звукомонтажних пристроїв.

Новий вид проведення дозволяв досить швидко завоював популярність. Так, станом на 1913 рік різного роду кінотеатри (електротетри, кінематографічні театри, біоскопи тощо) з'явилися не лише у Житомирі, а й у більшості повітових центрах Волинської губернії [21, 225–226], і навіть у містечках (до прикладу, у м. Купіль був кінематографічний театр Будневича і Близнюкевича) [21, 226].

У зазначений для дослідження період у містах Волинської губернії з'явилися музейні заклади, перший з яких був заснований у Житомирі в 1865 році. У 1901–1913 рр. Житомирський музей перебував у підпорядкуванні Товариства дослідників Волині, а у 1914 р. він виділився в самостійну установу під назвою «Центральний волинський музей» [23, 86]. Відвідувати його мали змогу усі бажаючі. Церковні православні братства також долучаються до збереження пам'яток історії, створюючи давньосховища, хоч екскурсії тут проводились з нагоди великих церковних свят чи приїзду високопоставлених державних та громадських діячів [17, 111].

У той же час містами Волині мандрували приватні пересувні виставки «чудес». Про появу однієї з таких в 1897 р. у Бердичеві розповідає місцевий житель на сторінках газети «Вольнь»: «Музей» якогось Міхатова, який за 20 коп. обіцяв показати всі дива світу, в тому числі і якусь новинку, що мала «великий успіх» на виставці в Чикаго», а натомість «всі дива обмежуються лише кількома картинами [...], на які надається право публіці дивитися через збільшене скло» [5, 3].

Для розваги містянам пропонувалося також відвідати різноманітні атракціони, виступи фокусників чи циркові вистави. До прикладу, в Житомирі у 1897 р. гастролював претстіджиратор (фокусник – авт.) Н. А. Козлов, що запрошував глядачів на «спіритичний, медіумічний та претстіджираторський вечір». Як розповідав кореспондент «Вольни», «особливо сподобалась публіці ловити срібні рублі у повітрі та «спіритичний» сеанс [...]» [7, 3].

Форми проведення дозвілля різнилися від пори року. Взимку популярністю серед міської молоді користувалися катання на ковзанах на спеціально облаштованих катках чи замерзлих водоймах. З весняним потеплінням місцем масового відпочинку ставали громадські сади та парки. Тут, окрім прогулянок алеями, можна було послухати музику чи подивитися театральну виставу на сцені літнього театру. Ось як описував житель Бердичева у 1899 р. подібні масові заходи: «З першого травня в саду Чапа розпочалися звичні гуляння: окрім оркестру військової музики, в саду працює ще трупа балалаєчниць дуже сумнівних здібностей [...]» [9, 4]. Житомиряни мали змогу також відвідувати стаціонарний приватний зоопарк «Віваріум», що працював щоденно [12, 3].

Кінець XIX – початок XX століття ознаменувався ростом зацікавлення населення Російської імперії здоровим способом життя. Це торкнулося і міст Волинської губернії. Тут з'явилися різні товариства, що пропагують заняття фізкультурою та спортом. Окрім згаданого вище «Житомирського товариства любителів фізичних вправ», активну діяльність розгорнуло «Волинське гімнастичне товариство «Сокіл», основною метою функціонування якого було «фізичне удосконалення

та поширення ідей фізичного розвитку в ширших колах населення» Волинської губернії [15, 64].

Слід зауважити, що мешканці повітових міст мали менші можливості урізноманітнити своє дозвілля порівняно з населенням губернського центру. До прикладу, станом на 1897 рік, за твердженням місцевого кореспондента: «в Рівному – хоч конем грай: чайних немає, читалень немає, народних читань не проводиться [...]. Молодь з простого люду [...] безцільно вештається вулицями, лузаючи насіння [...]» [2, 3]. На початку XX століття ситуація дещо поліпшується завдяки появі кінотеатрів та діяльності товариств тверезості, але людність невеликих міст та містечок Волинської губернії мала обмежені можливості урізноманітнити своє дозвілля.

Загалом, протягом окресленого для дослідження періоду мережа культурно-розважальних закладів у Волинській губернії значно зросла. До організації дозвілля містян активно долучалися громадські товариства та навчальні заклади. На початку XX століття не лише у губернському центрі, а й у повітових містах з'явилися театри, кінотеатри, проводились публічні читання тощо. Мандрівні театральні трупи та виставки суттєво урізноманітнювали повсякденне життя жителів невеликих містечок.

Подальшого дослідження потребує вивчення приватного дозвілля заможної частини міського населення Волинської губернії, що можливе завдяки залученню інформаційного потенціалу джерел особового походження.

Список використаних джерел

1. Вольнь. — Житомир. — 1892. — № 51.
2. Вольнь. — Житомир. — 1897. — № 19.
3. Вольнь. — Житомир. — 1897. — № 22.
4. Вольнь. — Житомир. — 1897. — № 26.
5. Вольнь. — Житомир. — 1897. — № 33.
6. Вольнь. — Житомир. — 1897. — № 36.
7. Вольнь. — Житомир. — 1897. — № 51.
8. Вольнь. — Житомир. — 1899. — № 1.
9. Вольнь. — Житомир. — 1899. — № 8.
10. Вольнь. — Житомир. — 1912. — № 8.
11. Вольнь. — Житомир. — 1912. — № 14.
12. Вольнь. — Житомир. — 1912. — № 171
13. Державний архів Житомирської області (далі — ДАЖО), ф. 70, оп. 2, спр. 24.
14. ДАЖО, ф. 80, оп. 1, спр. 33.
15. ДАЖО ф. 329, оп. 1, спр. 3.
16. Державний архів Рівненської області, ф. 215, оп. 2, спр. 23.

17. Кушпетюк О. І. Експериментальна діяльність музейних закладів Волині другої половини XIX – початку XX століття / О. І. Кушпетюк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. — Луцьк : Вежа, 2011. — № 23 (220). — С. 110—114.
18. Лихачев Б. С. Кино в России (1896–1926): Материалы к истории русского кино. В 3-х книгах / Б. С. Лихачев. — Ленинград : Academia, 1927. — Ч. 1: 1896–1913. — 209 с.
19. Отчет о деятельности Волынского попечительства о народной трезвости за 1913 год. — Житомир, 1917. — 53 с.
20. Памятная книжка Волынской губернии на 1908 год. — Житомир : Изд. Вол. губерnsk. статист. ком., 1907. — 576 с.
21. Памятная книжка Волынской губернии на 1914 год. — Житомир : Изд. Вол. губерnsk. статист. ком., 1913. — 548 с.
22. Прищеп О. Заклади освіти в культурному житті міст Волині XIX – початку XX ст. / О. Прищеп // Студії і матеріали з історії Волині. 2013 / Міністерство культури України, Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник ; Національна академія наук України, інститут історії України ; редколегія : В. Собчук (головний редактор) [та ін.]. — Кременець : Кременецько-Почаївський державний історико-архітектурний заповідник, 2015. — С. 162—172.
23. Прищеп О. Зростання культурних потреб мешканців міських поселень Волинської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. як показник новацій в урбаністичному процесі / О. Прищеп // Слов'янський світ і Україна: збірник наукових праць на пошану ректора Рівненського державного гуманітарного університету, професора Руслана Постоловського. — Рівне : Видавець О. Зень, 2011. — С. 83—89.
24. Станіславський М. Д. Театр Житомира / М. Д. Станіславський, А. А. Рубінштейн. — Москва : Наука, 1990. — 269 с.

PAULINA LESNYCHA
Lutsk

ORGANIZATION AND FORMS OF URBAN RESIDENTS' LEISURE ACTIVITIES IN VOLYN PROVINCE (THE SECOND HALF OF THE XIXth – THE BEGINNING OF THE XXTH CENTURY)

The opportunities of urban residents of Volyn province in the second half of the XIXth – the beginning of the XXth century to meet their needs in a meaningful leisure time are analyzed. The contribution of public organizations, educational establishments and the media to organization of leisure activities of the urban population is described. The basic forms of leisure activities have been characterized. The author focuses his attention on the appearance of new form of leisure activities of the urban population, such as visiting the cinema. The differences and common features of dweller's spare time in regional (hubernskiy) city and district (povitoviy) towns have been noticed. The conclusion is made that the prospects of further research indicated problems requires bringing sources of personal origin.

Key words: leisure activities, culture and entertaining measures, urban population, district towns, Volyn province.

ПАУЛИНА ЛЕСНИЧАЯ
г. Луцк

ОРГАНИЗАЦИЯ И ФОРМЫ ПРОВЕДЕНИЯ ДОСУГА ГОРОДСКИМИ ЖИТЕЛЯМИ ВОЛЫНСКОЙ ГУБЕРНИИ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX – НАЧАЛО XX ВЕКА)

Проанализированы имеющиеся возможности городских жителей Волынской губернии удовлетворить свои потребности в содержательном проведении свободного времени. Освещен вклад общественных объединений, учебных заведений и прессы в организацию досуга городского населения. Раскрыты основные формы проведения досуга. Акцентировано внимание на возникновении новой формы времяпрепровождения городских жителей, а именно посещения кинотеатров. Выявлено различные и общие черты в досуге жителей губернского центра и уездных городов. Сделан вывод о перспективах дальнейшего исследования обозначенной проблемы путем привлечения источников личного происхождения.

Ключевые слова: досуг, культурно-развлекательные мероприятия, городское население, уездные города, Волынская губерния.

Стаття надійшла до редколегії 25.04.2016